

Vorming in drie werelden

Naast kwalificatie en socialisatie is persoonsvorming een van de kerntaken van het onderwijs. Omdat persoonsvorming nauw samenhangt met de identiteit en de onderwijskundige visie van de school, gebeurt de ontwikkeling ervan op schoolniveau. Alderik Visser (SLO) creëerde een model dat scholen hierbij kan helpen.

DOOR RENÉ LEVERINK

Natuurlijk krijgt vorming op school primair gestalte in de relatie tussen docent en leerling,' aldus Visser. 'Daarnaast kan ook het curriculum – de leerstof die een school aanbiedt – een bijdrage aan vorming leveren. Dit model biedt leraren en docenten handvatten om niet alleen te praten over persoonsvorming, maar daar ook heel concreet, in hun lessen en hun leerplannen, dingen mee te doen.'

Model

Visser zocht naar een model dat niet in strijd is met de ideeën van individualiteit en vrijheid die leven rond het thema persoonsvorming. 'Wat kunnen we doen als we willen dat een les of een buitenschoolse situatie leerzaam én persoonsvormend is? Een algemeen antwoord daarop is: ervaringen creëren waarmee individuele leerlingen zich kunnen verbinden en die zo deel worden van het geheel aan ervaringen die zij zelf zijn.'

Drie werelden

Als uitgangspunt voor het model nam Visser een theorie van de Duitse filosoof Helmuth Plessner, een van de grondleggers van

de wijsgerige antropologie. 'Plessner gelooft niet dat mensen bestaan uit twee delen, een lichaam en een geest. Toch is de alledaagse ervaring van de meeste mensen dat we een lichaam *hebben*, en niet een lichaam *zijn*. Dat komt doordat we, anders dan andere dieren, naar onszelf kunnen kijken en over onszelf kunnen spreken en denken. Door dat bewustzijn, dat gevoed is door taal, zijn we 'gebroken' wezens: ons 'ik' ervaren we wel als iets in onszelf, maar het is ook verbonden met en gevormd door de wereld buiten ons. Door dit 'dubbelaspect' leven we tegelijkertijd in drie 'werelden': in een 'binnenwereld', die we bewustzijn, geest of ook wel ziel noemen; en in een 'buitenwereld', waarin we een ding zijn tussen de dingen; en in een 'medewereld', waarin we samen met anderen vorm geven aan cultuur (die ons op haar beurt ook weer vormt). Die drie 'werelden' kun je alleen in theorie van elkaar scheiden. In de praktijk lopen zij door elkaar heen en maken zij het mogelijk dat wij de wereld ervaren zoals we dat doen. Zo leveren onze zintuigen (= lichaam) ons stof tot denken en een 'gewilde houding' (intentie) tot de dingen (= bewustzijn). Dat uiten we vervolgens in en door taal (= cultuur) of door ons handelen (lichaam), enzovoorts.'

Handelingswerkwoorden

Voor het model zijn in de eerste plaats de drie 'werelden' van belang. In figuur 1 zijn ze ingetekend als drie sferen. Het te vormen of zich vormende kind staat in de deelverzameling van alle drie. Volgens Visser is er doorgaans veel aandacht voor de 'binnenwereld' van dat kind en van andere mensen. 'Hoewel die ontoegankelijk is voor anderen – een *black box* – hopen we door opvoeding en onderwijs iets te kunnen doen om die binnenwereld te 'stofferen'. Die focus op middelen om het 'zelf' te vormen, heeft en houdt zeggingskracht, en past ook in het model dat we met Plessner konden schetsen. Dat model helpt ons echter om ook andere accenten te zetten.'

Verbinding

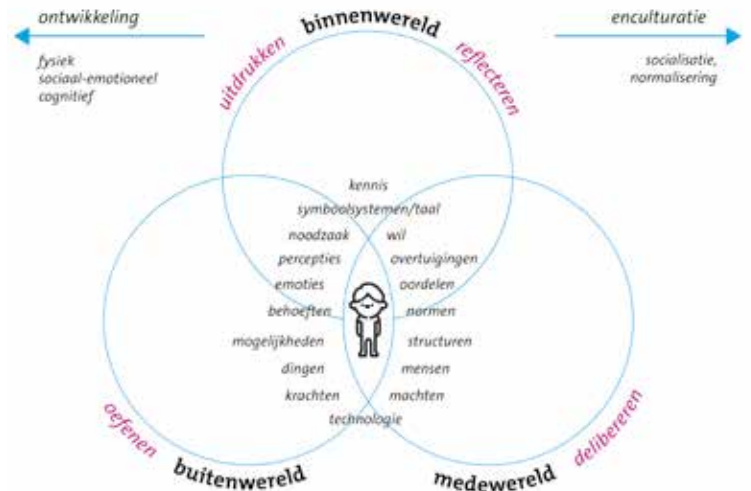
Vanuit de 'binnenwereld' moet de leerling een verbinding leggen met de 'buitenwereld' en de 'medewereld' waar hij deel van uitmaakt. Visser: 'Wat mensen doen met ervaringen, en hoe ze die ook langer kunnen vasthouden, is zich daarover uitdrukken: ze spreken, schrijven, zingen en tekenen erover. Het leren van lezen en rekenen is in onze schoolcultuur vaak een middel om een ander doel te bereiken, namelijk het beheersen van die vaardigheden om meer te kunnen leren. Qua persoonsvorming is het goed en nuttig ze óók te zien als waardevol in zichzelf, namelijk als een manier om je te manifesteren in de wereld, en je over die wereld uit te drukken. Dat kan met taal, maar bijvoorbeeld ook via de kunsten.'

Samen zoeken

De omgeving van de mens, zo dichte Deelder, is de medemens. In dit model is dat zozeer waar, dat het onderscheid tussen persoonsvorming en socialisatie niet alleen praktisch, maar ook conceptueel nauwelijks te maken is. Visser: 'Met behulp van de talen en culturen waarin en waardoor kinderen opgroeien, kunnen ze zichzelf, de ander en de dingen ervaren en beschrijven. Het handelingswerkwoord dat bij dit culturele of sociale domein hoort is het delibereren of beraadslagen. Het gaat om het samen zoeken naar wat Goed, Waar, Schoon en Gepast is. De school kan en moet zo veel mogelijk de vrije ruimte zijn waarin kinderen zulk onderzoek samen en in vrijheid kunnen doen. Vormen van werken en denken die dit 'grensverkeer' tussen de verschillende werelden bevorderen, zijn bij uitstek geschikt om kinderen en andere mensen bewust te maken van wie ze zijn of willen zijn, en hoe ze zich willen verhouden tot de mensen, de dingen en de wereld.'

Spelen met vragen

Om dat aannemelijk en als bewuste onderwijspraktijk voorstelbaar te maken, is in het model rond de leerling een aantal concepten gerangschikt. 'De lijst kan ongetwijfeld langer en ook over hun ordening – losjes gerangschikt over de drie 'werelden' – kun je twisten,' stelt Visser, 'maar in deze – hoogst abstracte – vorm structureren deze 'dingen' een groot deel van onze ervaring. Alle leerlingen, tot de kleuters aan toe, kunnen spelen met meer concrete vragen die je bedenken kunt rond die concepten, al dan niet in combinatie. Wat kan ik doen of betekenen in de wereld met gereedschap of apparaat x (technologie)? En wat betekenen gereedschap of apparaat x voor mij – ook in mijn sociale leven? Als ik emotie y voel, wat verandert er dan aan de manier waarop ik naar de wereld kijk? En als ik meer weet of een ander oordeel heb, heeft dat dan omgekeerd ook invloed op hoe ik die emotie ervaar?'

figuur 1

Met zulk soort – vaak gespiegelde – vragen, stimuleer je het 'grensverkeer'. Je hoeft ze lang niet (altijd) expliciet te stellen. Zeker in combinatie met de andere handelingswerkwoorden (zich uitdrukken; oefenen; beraadslagen) kan elke les een leerervaring zijn. Wat leer ik in beraad met anderen over hun normen en hun overtuigingen, en wat doet dat met de mijne? Wat gebeurt er als er tijdens zo'n beraad nieuwe, relevante kennis op tafel komt? Wat doet dat met mij en met de groep, en met het beraad? Wat betekent het voor mij en voor mensen die ik ontmoet dat ik na lang oefenen een vreemde taal zo beheers dat ik me erin kan redden?'

Hulpmiddelen

Visser realiseert zich dat het stellen van zulke vragen voor sommige docenten gesneden koek is, een vaardigheid om leren al werkend voor leerlingen betekenisvol te maken. 'Voor alle anderen, maar ook voor henzelf, biedt het model aangrijpingspunten om vormende ervaringen en vragen wél bewust te plannen. Ook zonder de achterliggende theorie te accepteren, is het inzichtelijk dat de kinderen die we in de klas hebben zich fysiek, sociaal en cognitief ontwikkelen, en daarbij in interactie met de omgeving hun eigen verhaal leren vertellen. Vanzelfsprekend dragen ál hun ervaringen potentieel aan dat verhaal bij, dus ook meer of minder geplande leerervaringen. Het is heel belangrijk – qua vorming – om veel ruimte te houden voor dat ongeplande; maar het is ook mogelijk en wenselijk om gericht openingen te bieden in en door vaklessen. De vier handelingswerkwoorden en de geschetste reeks concepten bieden daar – in combinatie en in meer concrete vorm – genoeg aanknopingspunten voor.'

Om met de combinatie van deze drie ingrediënten ('werelden', handelingswerkwoorden en concepten) te kunnen werken, is Visser bezig een aantal instrumenten te ontwikkelen. Wie daar eens naar wil kijken of mee wil werken, en zo bij wil dragen aan de verdere verfijning ervan, kan gerust contact met hem opnemen. Ook voor verdere feedback op dit artikel en het gepresenteerde model houdt hij zich aanbevolen. ●

► René Leverink is zelfstandig onderwijsjournalist. Wil je meer weten over het beschreven model: Alderik Visser, a.visser@slo.nl